

KIRJASÕNA MAAGIA

Jutuajamine Mall Jõega

16. juulil tähistab 70. sünnipäeva Keele ja Kirjanduse kultuuriloo ja folkloristika toimetaja Mall Jõgi (Kaevats). Tema sulest on ilmunud intervjuuderaamat „Kõnelesid” (2007) ning artiklikogumik „Ajaloos ja argipäeva ees” (2008). Ometi suudavad need kaks raamatut mahutada vaid väikese osa Jõe kirjatöödest: ta on kirjutanud sadu artikleid, kommentaare mitmekümnele raamatule, ees- ja järelsõnu, tõlkinud mitmest keelest... Samuti on Jõgi koostanud ja toimetanud arvukalt raamatuid. Ivar Grünthali, Debora Vaarandi, Aino Kallase, Lydia Koidula, Artur Alliksaare, Viivi Luige, Betti Alveri kogumikud ning „Kultaste saaga” on vaid mõned näited. Lisaks veel toimetajana tehtud nähtamatu väärtuslik töö. Mall Jõgi on pälvinud Valgetähe V klassi teenetemärgi.

Tõtt-öelda tunnen aukartust ja nõustust meie vestluse ees, aga mitte teenetemärgi pärast. Missugust tahku pikast elust ja rikkalikust loomingust valida, missugused järgmisteks tähtpäevadeks jätta? Et pean Mall Jõge mitmeski mõttes oma eeskujuks ja olen oma samme tema jälgedesse seadnud, ei pahanda ehk juubilar ega lugeja, kui keskendun seekord just küsitletava isikule, kultuuriloolistele teemadele ja toimetajatööle.

Kirjandusteadlasena oled kirjutanud paljude autorite loomingust, ajakirjanikuna paljusid neist usutlenud, pisut oled kõnelenud ka oma perest¹ ning Loomingus on Su kirjavahetus pojaga aastast 2004². Ometi teame üpris vähe sinust endast. Küsin hakatuseks: kuidas jõudsid

¹ Siinkohal toon esile kirjutise isast, Keele ja Kirjanduse peatoimetajast Olev Jõest. Vt M. Jõgi, Kahe elu piirjooni. Pilte vanast albumist. – Looming 2007, nr 11, lk 1699–1712.

² M. Jõgi, M. Kaevats, Keskpäevamaalt ja keskpäevamaale. Kirju aastast 2004. – Looming 2006, nr 8, lk 1210–1239.

arusaamisele, et sinu tee on filoloogias? Seejuures tähendas 1965. aastal, kui ülikooli astusid, filoloogia veel ju nii keele- kui ka kirjandusõpetust. Kuidas said aru, et sinu valdkond on just kirjandus?

Ma ei saanudki, lasin ennast kanda erinevatel huvidel. Ülikooli läksin õppima eesti filoloogiat ja spetsialiseerusin soome-ugri keeltele: mulle tundus, et kirjandus on ikka liiga palju seotud ideoloogiaga, poliitikaga, kuid keeleteadus ei ole seda. Teine asi, et seal olid professor Paul Ariste ja dotsent Paula Palmeos, 1930. aastate vaimu kandjad Tartu ülikoolis. Mind huvitas ka ajalugu, kuid selle õppimine ei tulnud kõne allagi – just poliitika pärast. Eesti filoloogia osakonda tõi mind küllap see, et ma armastasin väga lugeda. Tookord loeti vist üldse rohkem kui praegu. Oli ju luule uuenemise ja kassetide aeg – kirjandusse tulid Paul-Erik Rummo, Jaan Kaplinski, Viivi Luik... Pisut varem olid avaldanud oma esimesed luulekogud Ain Kaalep, Jaan Kross, Ellen Niit. Vaieldi vabavärsi üle. Elasin sellele kõigele kaasa, kuid ei mõelnud veel kirjandusega tegelemisele kui elukutsele. Lihtsalt nautisin häid luuletusi, häid raamatuid.

Mõtlesin ülikooli astudes ka geoloogiat või geograafia peale. Mu vend ongi geograaf. Paraku oleks nende erialade puhul tulnud teha sisseastumiseksam füüsikas või keemias, mis oleks mulle olnud natuke keeruline. Nii ma tõepoolest astusin 1965. aastal eesti filoloogiasse ja sattusin väga toredale kursusele. Meid oli 30, nende hulgas üheksa poissi, mis oli eesti filoloogias harukordne. Kolmandal kursusel sai valida kitsama eriala: eesti kirjandus, eesti keel, soome-ugri keeled, ajakirjandus või psühholoogia. Minu kursusekaaslaste hulgas on elulugude uurija Rutt Hinrikus, fennougrist Tõnu Seilenthal, luuletaja ja kirjandusteadlane Toomas

Liiv, poliitik Mart Siimann, ajakirjanik Toivo Aare, klassikaline filoloog Anne Lill, Kreutzwaldi muuseumi juhataja Aimi Hollo, folkloristid Rein Saukas ja Paul Hagu jpt.

Lõpetasin ülikooli 1970. aastal. Mind suunati tööle Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesektorisse, tegin seal kaks aastat murdesõnaraamatut. Sel ajal hakkasin kirjutama arvustusi ja mõne aasta pärast kutsus August Eelmäe mind tööle äsja asutatud Friedebert Tuglase muuseumi.

Millisena mäletad oma esimest kriitikusõnavõttu? Küsimus on laenatud sinu intervjuust Maie Kaldaga.³

Mu kaks esimest arvustust ilmusid tegelikult üsna ühel ajal. Asta Hameritellis Loomingu jaoks arvustuse Aime Maripuu novelliraamatule („Majas rapuvad seinad”, 1971).⁴ Keelele ja Kirjandusele kirjutasin Eha Lättemäe luulekogust „Pääsuke päevalind” (1971).⁵ Pean Lättemäed väga heaks luuletajaks, ta kirjutas luuletusi esialgu soome keeles. Hiljem olen kirjutanud ka ühest tema Petroskois ilmunud soomekeelsest luuleraamatust („Poimin marjoja sinisest metsästä”, 1975).⁶ Üldiselt olen aga luulest väga vähe kirjutanud – mulle tundus, et see mulle siiski ei sobi. Minu esimesed arvustused ei ole kindlasti nii tähenduslikud kui Maie Kalda kriitikutee algus esimeses Keeles ja Kirjanduses.

Kuidas 1960. aastatel soomekeelset kirjandust üldse lugeda sai – kas mingil määral levis soomlaste endi uudiskirjandus üle lahe?

1960. aastatel hakati eesti raamatupoodides mõnevõrra müüma soome vasakpoolse kirjastuse Kansankulttuuri

raamatuid. Nende hulgas olid ka Ilja Ehrenburgi memuaarid „Ihmisiä, vuosisia, elämää” („Inimesed, aastad, elu”, 3 köidet, 1960–1963), mida Moskva konservatiivid kritiseerisid. Lugesin neid huviga. Ehrenburg oli noore mehana omainimene Pariisi avangardkunstnike seltskonnas, tema sõbrad olid Picasso ja Modigliani, ta kirjutab kütkestavalt XX sajandi alguse rahvusvahelisest kunstielust. Aga samuti on tema raamatus isiklikke mälestusi paljudest vene kirjanikest, kes noil kaugetel aastatel olid veel pooleldi põlu all: Babel, Jessenin, Pilnjak, Remizov, Tsvetajeva jpt.

1960. aastatel hakkas Helsingi ja Tallinna vahel käima laev ja inimesed said vabamalt suhelda. Headele tuttavatele toodi ka raamatuid. Mina olen palju soomekeelset, tookord Nõukogude Liidus keelatud kirjandust saanud lugeda Kulle Raigi kaudu, aga seda juba 1970. aastatel. Olen ka oma abikaasale peaaegu tervikuna tõlkinud mitmeid Kullelt saadud soomekeelseid raamatuid: Hedrick Smithi Pulitzeri preemiaga autasustatud „Venelased” – ameerika ajakirjaniku suurepärane ja igakülgne kirjeldus nõukogude elust –, Nadežda Mandelštami mälestused, Šostakovitši memuaarid jm.

Aga ülikooliaastatesse tagasi tulles – pidime Paula Palmeosele igal semestril vastama soomekeelset lektüüri. Sain ühelt kursusekaaslaselt Soomes ilmunud raamatu „Valtakunnan salaisuus”, mida lugesingi lektüüriks. Sealt pärineb mu nende aastate suurimaid kirjanduselamusi, mille alles hiljuti lõpuks enda jaoks lahendasin. Nimelt unustasin ära, kes on teose autor. Muidugi on see Mika Waltari ja „Riigi saladus” ilmus hiljuti ka eesti keeles.⁷ Lugesin raamatu nüüd ka Piret Saluri tõlkes uuesti läbi ja veendus, et tookord tõlgendasin asja üle: mulle jäi millegipärast mulje, et peategelane Marcus Mezentius on ka Markuse evangeeliumi autor, et raamat on uudne ja ketserlik piiblitõlgendus.

³ M. Jõgi, Tee terviku poole. Intervjuu Maie Kaldaga. – Sirp ja Vasar 15. VI 1979.

⁴ M. Jõgi, Sellieksam seljataga. – Looming 1971, nr 11, lk 1741–1743.

⁵ M. Jõgi, Eha Lättemäe keelest ja luulest. – Keel ja Kirjandus 1971, nr 10, lk 632–634.

⁶ M. Jõgi, Soomekeelne Eha Lättemäe. – Keel ja Kirjandus 1977, nr 1, lk 48–49.

⁷ M. Waltari, Riigi saladus. Tlk P. Saluri. Toim K. Nurmik. Tallinn: Varrak, 2016. 376 lk.

Mingil määral leidis soomekeelset kirjandust Tartu ülikooli raamatukogus. Sealt laenutasin ja lugesin juba hilisematel aastatel läbi Mika Waltari „Sinuhe”, D. H. Lawrence’i „Leedi Chatterley armukese” jm.

Oled pidanud igasuguseid ameteid, aga kõige kauem oled olnud toimetaja, ajalehes Sirp lausa 20 aastat (1978–1998). Leht on jõudnud selle aja jooksul mitu korda nime vahetada: Sirbist ja Vasarast sai Reede, seejärel Sirp, siis Kultuurileht ja viimaks uuesti Sirp. Ajakirjas Keel ja Kirjandus oled töötanud 13 aastat (alates 2004. aastast). Sirbi ning Keele ja Kirjanduse vahel töötasid Kultuuriministeeriumis ja Teaduste Akadeemias. Kuidas sa toimetamiseni jõudsid ja kuidas oled jäänud selle juurde nii pikaks ajaks pidama?

Ju see siis sobis. Saad siiski olla kirjanduse ja tekstide lähedal ja nendega tegelda. Sirbis olin palju aastaid kirjandustoimetaja, 1990. aastatel aga publitsistikaosakonnas, tegelesin põhiliselt teaduse ja hariduse teemadega.

Sirp oli küll üks ütleмата tore töökoht. Toimetuse oli tookord omamoodi klubi, sisse astusid autorid, töid kaasa oma valdkonna uudiseid. Tihti puhkesid vaidlused, arutati päevasündmusi. Tänapäeval ei pea ju autor üldse toimetusse tulema, aga siis paratamatult käidi. Toodi kaastöid ja loeti korrektuuri. Mulle meeldis Sirp sellepärast, et seal olid koos eri valdkondade inimesed. Mind on alati kütkestanud mitte ainult kirjandus, vaid ka teised kultuurivaldkonnad. Sirbi toimetuses olen töötanud koos väga paljude tarkade ja toredate inimestega.

Mind võttis tööle Eduard Tinn ja toimetuses, kuhu tööle asusin, said mu kolleegideks Heljo Ernesaks, Ene Veiper, Jaan Ruus, Endel Link, Trivimi Velliste, Jaak Olep, Ike Volkov, Olev Remsu, Elle Anupõld jt. Toimetuse elupõline sekretär (praegune nimetus oleks tegevtoimetaja) oli juba Debora Vaarandi toimetajaajast Boris Trull. Hilisematel aegadel on mu

Sirbi kolleegid olnud Madis Kolk (muusik, mitte teatrikriitik), Peeter Tooma, Mart Tarmak, Valter Heuer, Maris Balbat, Peeter Künstler, Asta Põldmäe, Henn-Kaarel Hellat, Mirjam Peil, Tiina Käesel, Silja Lättemäe, Jaak Lõhmus jt.

Vene ajal oli Sirbis tööl hästi palju inimesi – igas valdkonnas vähemalt kaks, mõnikord oli kirjandusosakonnas isegi kolm. Ja leht oli ainult 16 lehekülge paks.

Sirpi loeti tookord väga palju: lõpuks oli tiraaž 80 000. Aeg oli teistsugune – teistes lehtedes polnud ju eriti midagi lugeda. Mäletan, kui oluline oli inimestele loomeliitude pleenumi materjalide avaldamine Sirbis – neist asjadest räägiti seltskondades palju, innukalt ja lootusrikkalt.

Eespool oli juttu sellest, et Sirp oli ka omamoodi klubi, toimetuses käis mitmesugustel põhjustel erinevat kultuurirahvast. Mäletan üht Ain Kaalepi ja Rein Raua külaskäiku. Nad olid just saabunud kas Lõuna- või Põhja-Osseetiast. Mind võlus see, kui palju head ja huvitavat olid nad tähele pannud selle rahva kirjandusest ja kultuurist, millise lugu pidamisega nad sellest rääkisid. Laulva revolutsiooni ajal hakkasid toimetust külastama siia saabunud väliseesti kultuuriinimesed. Nii sain tuttavaks näiteks Arved Viirlaiu ja tema abikaasaga, Hellar Grabbi, Enno Klaari, Martin Puhveli ja teistega.

Sirp, Looming, Keel ja Kirjandus olid väljaanded, mida respektierisid ka väliseesti kultuuriinimesed. Bernard Kangro kirjutas millalgi toimetusele, allkirjaks oli *endine SjaVlane*. Nõukogude okupatsiooni ajal 1940–1941 oli ta kaotanud töökoha ja teenis piskut elatist kirjutistega vastasutatud kultuurilehes.

Mille poolest erineb akadeemilise kuukirja toimetamine nädalalehe toimetamisest?

Üks on ajakiri, teine ajaleht. Paratamatult on nad erineva spetsiifikaga. Ajalehes, ka nädalalehes on võimalik materjale kiiremini avaldada, sealhulgas ka uudiseid, reageerida olulistele sündmustele. Praegune Sirp on juba

pigem ajakiri kui ajaleht. Keel ja Kirjandus on klassifikaatorit 1.1 kandev teadusajakiri, mis tähendab artiklite eelretsenseerimist jmt. Oleme teadlastele vajalik väljaanne, kuid paraku laekub vähemalt kirjanduse ja rahvaluule valdkonnas väga vähe artikleid ilma tellimata. Tuleb kursis olla sellega, milliste teemadega meie potentsiaalsed autorid tegelevad, nendega suhelda, kaastöid tellida. Ja mis teha – mõnikord tellitud artikkel ka tagasi lükata, kui retsensent nii arvab. Nädalaleht Sirp muidugi ei avalda pärisakadeemilisi artikleid (kuigi mõned kirjutised on sellele üsna lähedal).

Keel ja Kirjandus on püüdnud arvustada raamatuid, mida teised väljaanded ei arvusta – humanitaarteaduslikke teoseid, kuid minu meelest retsenseerib Sirp samuti üsna palju akadeemilisi tekste. Nii mõnigi Sirbis avaldatud teose arvustus võinuks ilmuda ka Keeles ja Kirjanduses.

Oled teinud rohkesti intervjuusid kirjanikega ja avaldanud neist raamatu „Kõnelesid” (2007).

Tänapäeval on intervjuu ajakirjanduses ülipopulaarne, kohati ilmub neid liigagi palju ja kohalike staarikeste ring, keda intervjuueritakse, on üsna kitsas. 1970. aastate lõpus, kui asusin tööle Sirbi toimetuses, oli olukord teistsugune. Ainult Noorte Hääles ilmus intervjuudesari „Meie sõbrad, meie tuttavad”. Need ei olnud autoriintervjuud, küsimusi paluti esitada lugejatel. Ilmselt lisati neid ka toimetuses. Viimane küsimus oli traditsiooniline: „Mis on õnn?” Selles sarjas on esinenud ka mitmed kirjanikud, näiteks Friedebert Tuglas.

1970. aastate lõpus hakkasime Sirbis avaldama intervjuudesarja „Kõnelusi”. Minu esimene intervjuu oli Lennart Meregale tema 50. sünnipäeva puhul. Valmistasin intervjuusid ette põhjalikult, panin kirja esialgse küsitluskava, mis võis jutuajamise käigus ka muutuda. Hiljem on just paljud väliseestlaste intervjuud siiski tehtud ilma suurema ettevalmistuseta, aga ma ju tundsin nende tegevust ja loomingut. Raamatust

„Kõnelesid” jäi mitmesugustel põhjustel välja kaunis palju Sirbis avaldatud jutuajamisi: peamiselt need, mis olid pühendatud ühele kitsale teemale. Näiteks tegin Jaan Kaplinskiga pika intervjuu pärast seda, kui ta oli osalenud Calgary olümpiamängude kultuuriprogrammis, Harri Müriga eesti keele õpetamisest Torontos, Enno Klaariga siis, kui ta oli Vello Salolt üle võtnud Aja Kirja toimetamise jne. Jaan Krossiga olen teinud rohkem intervjuusid kui see üks, mis ilmus raamatus „Kõnelesid”, aga need on olnud päevakajalisemad, pühendatud mõnele ta välisreisile või uue raamatu ilmumisele. Kindlasti oleks neiski üht-teist huvitavat, kuid „Kõnelesid” sai nagunii parasjagu paks.

Oled kirjutanud ühe aastaülevaate, 1977. aasta proosast.⁸ See algas väga huvitavalt hoopis osutusega, et meil ei avaldata vanemat kirjandust. Ja täpsustasid, et pead selle all silmas ka eesti XX sajandi alguse kirjandust.

Toona oli ju nõukogude aeg ja see oli probleem. Oli avaldatud küll Vilde, A. H. Tammsaare, Lutsu, Koidula, Kreutzwaldi jt vanemate kooliklassikute teoseid, kuid suur osa Eesti-aegsest kirjandusest oli üsna tundmatu. Paljudest kirjanikest ei räägitud üldse, neid ei õpitud koolis, nende raamatud olid raamatukogudest ära korjatud, osa neist keelatud ja neidki, mis keelatud polnud, sai lugeda ainult Tallinna ja Tartu suurtes raamatukogudes. Rahvaraamatukogudest oli Eesti-aegne kirjandus ära korjatud. Suur osa häid eesti kirjanikke oli lahkunud pagulusse, nende teoseid enamasti ei avaldatud. Siiski oli see keelamise-lubamise süsteem kohati kaunis ebaloogiline. Loomingu Raamatukogus ilmus juba 1966. aastal piraattrükisena Ristikivi romaan „Imede saar”, tema Tallinna triloogiat ei avaldatud aga veel palju aastaid.

Mõni omaaegne tuntud kirjanik võis noil aastatel olla üsna tundmatu. Näi-

⁸ M. Jõgi, Proosa 1977. Kirjanduse argipäev. – Looming 1978, nr 2, lk 1547–1555.

teks Juhan Jaigi nime kuulsin esmakordselt Juhan Viidingult, kui arutasime seda, kes on eesti kirjanduse Juhani-nimelised kirjanikud. Olime siis – 1960. aastate alguses – keskkooliõpilased. Aga Jaigi loomingust ei räägitud ka ülikooli eesti kirjanduse loengutel.

Nii et kui 1982. aastal hakkas ilmuma „Eesti romaanivara” ja 1987. aastal „Eesti novellivara”, oli see suur samm edasi. Romaanivaras hakkas järjest ilmuma pagulaskirjanike Eesti Vabariigi ajal avaldatud väärtteoseid: August Mälgu „Õitsev meri”, August Gailiti „Karge meri” (mõlemad 1983), Karl Ristikivi „Tuli ja raud”, „Õige mehe koda” (mõlemad 1984) ning „Rohtaed” (1985) jpt.

Kes on sulle südamelähedased autorid?

Luulest oli juba juttu. Luule on mulle oluline olnud, eriti noorpõlves, kujunemisaastatel. Kasseti põlvkond, Kross, Niit, Kaalep, Arbujad, eriti Talvik ja Alver, aga ka Sang ja Merilaas. Betti Alveri 1966. aastal ilmunud „Tähetund” Ott Kangilaski kujunduses on minu jaoks praeguseni tema olulisemaid raamatuid. Viivi Luige seitsmenda rahukevade maastikke ja meeleolusid mäletan minagi oma lapsepõlvest ja vanaemakodust. Mati Unt, Mari Saat, Jaan Kross, Mats Traat... Viimastel aastatel räägitakse aeg-ajalt ikka ja jälle „eesti suurest romaanist” ja kahetsetakse, et seda ei ole. Mats Traadi Palanumäe-sari on ju tõeline eesti suur romaan, autor on seda kirjutanud palju aastaid. „Puud olid, puud olid hellad velled” ilmus 1985, viimane köide „Õelate lamp” 2010. Teiselt poolt – kas suur romaan peab tingimata olema paljukoiteline jõgiromaan? Rumeenia kirjanduskriitikud on valinud XX sajandi parimaks rumeenia romaaniks Mateiu I. Caragiale lühiromani „Curtea-Veche kuningad”, mida on eesti keeles vaid sadakond lehekülge. Kas seda võiks pidada rumeenia suureks romaaniks? Kui ta on XX sajandi parim?

Praegu loen vähe ja väga aeglaselt. Mulle meeldib romaani rahvaste kirjandus, ladina vaim. Itaalia, hispaania,

ladina-ameerika, prantsuse kirjanike teosed.

Mida lugesid lapsena?

Ma hakkasin lugema võrdlemisi hilja, alles koolis. Tundsini küll tähti, aga millegipärast ei saanud neid kokku loetud. Aga niipea kui kooli läksin, sain lugemise kohe selgeks, kaasa arvatud gooti tähed. Puškini „Tsaar Saltaanist” lugemise kõigepealt üht gooti kirjas välja antud tsaariaegset tõlget. Minu esimene kool oli Tallinna 13. mittetäielik keskkool, mis asus Säde, praegusel Püha-vaimu tänaval. Kool viidi järgmisel aastal Kadrioru ja 2. klassi läksin Tallinna 1. keskkooli ehk Gustav Adolfi gümnaasiumi. Maja teisel korrusel oli väike kooliraamatukogu, mis mind kohe väga huvitas, kuid raamatukogu lugejaks lubati alles alates 3. klassist. Hiljem olen lugenud Gustav Adolfi gümnaasiumi väga väärtuslikust raamatukogust, kus oli ka 10 inkunaablit. Meie kool on ju vanem kui Tartu ülikool, asutatud 1631. aastal. Kahjuks läks suur osa sellest raamatukogust Esimese maailmasõja ajal Venemaal kaduma, ka enamik inkunaableid, järelejäänud raamatuid on nii Tartu kui ka Tallinna teadusraamatukogudes. Aga see kõik ei puutunud muidugi tollasesse raamatukogusse, oli 1950. aastate keskpaik. Kui lõpuks pääsesin lugejaks, siis lugesin läbi kogu raamatukogu, mitmeid raamatuid korduvalt, minu lugejakaart, kuhu kanti kõik laenutused, oli paks nagu väike pörsake. Hästi palju oli tookord vene keelest tõlgitud raamatuid kangelaslikest pioneeridest ja koledast elust välismaal (üht pealkirja mäletan – „Sinepiparadiisi lapsed”⁹ – ja raamatu sünget, kõhedakstegevat kujundust). Minu lemmikraamatud olid Anna Haava tõlgitud „Greeka muinaskangelased” ja „Rooma muinaskangelased”¹⁰, mis imekombel olid selles raamatukogus olemas. Laenutasin neid korduvalt, eriti

⁹ N. Kalma, Sinepiparadiisi lapsed. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952. 364 lk.

¹⁰ J. C. Andrä ja R. Schneideri „Greeka muinaskangelased” on eesti keeles ilmunud 1909. ja 1922. aastal, Gustav Schalki „Rooma muinaskangelased” 1910. ja 1922. aastal.

„Greeka muinaskangelasi”, ja aina lugesin üle. Need jäid paljudeks aastateks ainsateks eestikeelseteks raamatuteks antiikmütoloogia kohta. Kui mu pojad olid väikesed, ilmus eesti keeles „Iidsete aegade lood”. Lugesime neid üheskoos, Marten oli veel koolieelik ja Mihkel käis vist esimeses klassis. Vanade kreeklaste lood meeldisid ka mu lastele.

Aga enamasti lugesin ma lapsepõlves täiskasvanute raamatuid. Mõnikord on kurdunud, et teismelistele on liiga vähe kirjandust – teismeline võib lugeda ju kõike. Siiski oli üsna suur jahmatus, kui ilmus Astrid Lindgreni „Meisterdetektiiv Blomkvist”. See oli vist esimene Lindgreni teos, mis eesti keelde tõlgiti.¹¹ Olin siis 12–13-aastane ja raamat oli väga inspireeriv, see minuvanuste laste elu Rootsi väikelinnas, nende mängud, võitlus naabripoiste kambaga, röövlite tagaajamine ja sõbralik politseinikuonu Björk kodutänaval. Ja et 5 ööri eest sai jätise (mida praegu 5 ööri eest saab?).

Kodus oli raamaturiiulitel igasugust kirjandust: Vilde Eesti-aegsed „Kogutud teosed”, Tammsaare, Koidula, Mändmetsa jt raamatud. Ilmusid suurepärased sarjad „Suuri sõnameistreid” ja „Seiklusjutte maalt ja merelt”. Leidsin ise raamaturiiulitelt üles, mis huvi pakkus, mind ei juhendatud ega suunatud selles kuidagi. Ja ei keelatud ka. Kogu Balzaci „Inimliku komöödia”, ka kommentaarid raamatu lõpus, lugesin põhikooli õpilasena algusest lõpuni läbi ja huvitusin vist just tänu Balzacile Prantsumaast.

Omaette põnevaid trükiseid leidis mu Järva- ja Saaremaa sugulaste aita-des-pööningutel: Vallatud Magasinid, Perekonnalehed, Maretid, Talupere-naised. Lugesin neid nälgaselt ja valimatult, meie kodus midagi niisugust ei olnud. Seal tutvusin esmakordselt Sherlock Holmesiga. Meelde on jäänud ühes Perekonnalehes ilmunud Edgar Wallace'i jutu pealkiri: „Mõrv kääridega” koos verest tilkuvate kääridega

¹¹ Raamat ilmus 1960. aastal ning selle, nagu suurema osa teisigi Astrid Lindgreni teoseid, on eesti keelde tõlkinud Vladimir Beekman.

pealkirja juures. Ja need moejoonised naisteajakirjades: pikad sihvakad daamid elegantsetes kleitides. Armsad lap-sed, „meie perekondade väikesed käskijad”, unelevate silmadega filmistaarid... See oli teistsugune maailm kui see, mis mind ümbritses, see lummas.

Oled mitmes kirjutises meenutanud ajakirja Mana lugemist ning Mana toimetajast Ivar Grünthalist sooja sõnaga kirjutanud, oled koostanud tema artiklikogumiku.¹²

Mul oli üks kursusekaaslane, kelle isa sai välismaalt tuua Mana numbreid. Nende lugemine oli äratundmine: kirjandusest räägiti seal nii, nagu meiegi mõtlesime. Väliseesti kirjandust tund-sime suhteliselt vähe, kuigi midagi olime ka lugenud. Aga just see, mida Mana autorid siinsetest kirjanikest – kassetipõlvkonna luuletajatest või Mati Undist – arvasid, langes kokku meie arusaamisega. Seegi, kui Ivar Grünthal kirjutas Max Laossonist nagu väikesest tondist suure venna mustavas kahuri-suus. Nautisime ka Mana autorite suu-repärast stiili ja vaimukust.

Kes on su õpetajad või eeskujud?

Isiksustena olid eeskujuks ikka üli-kooliaegsed õpetajad – Paul Ariste ja Paula Palmeos. Kirjanduse õppejõudu-dest meeldis väga Ott Ojamaa, kes luges meile üks või kaks semestrit väliskirjan-duse kursust. Ojamaa ei olnud retoori-liselt just eriti atraktiivne, kuid tema vaiksed loengud olid äärmiselt sisukad. Parimaid kirjandusõppejõude tolleaeg-ses ülikoolis oli vene filoloog Valeri Bez-zubov. Ta pidas meile näiteks loengu Jevgeni Zamjatini romaanist „Meie”, mis oli tollal absoluutselt keelatud kirjan-dus. Ühes väga huvitavas loengus võrd-les ta Mihhail Šolohhovi ja Aleksandr Tvardovski loomingut ja muud tegevust. Tema hinnangul alustas Tvardovski 1930. aastatel üsna kehva ja ideoloogi-lise kirjanikuna, kuid arenes järgnevatel aastatel nii kirjaniku kui ka ühiskonna-

¹² I. Grünthal, Müütide maagia. Koost M. Jõgi. Tartu: Ilmamaa, 2001. 526 lk.

tegelasena. Tvardovski peatoimetatud ajakirjas Novõi Mir avaldati nii Mihhail Bulgakovi „Meister ja Margarita”, Aleksandr Solženitsõni „Üks päev Ivan Denissovitsi elus” kui ka veel palju teisi noil aastatel olulist rolli mänginud vene autorite teoseid, ka eespool nimetatud Ehrenburgi memuaarid. Nobeli preemia laureaat Šolohhov aga liikus oma kirjanduslikus arengus suisa vastupidi. Tema suurteose „Vaikne Don” autorsuses on küll kaheldud, aga ka „Doni jutustused” on kunstiliselt mõjusad oma Vene kodusõja kujutustega. Sama ei saa öelda ei Šolohhovi stalinistliku „Ülesküntud uudismaa” ega ka tema võimutruu tegevuse kohta elu teises pooles.

Kas on ka mõni konkreetne toimetaja, kellelt oled toimetamistarkust õppinud? Seda ju ülikoolis ei õpetata, seda õpetab töö ise ja kolleegid.

Eks muidugi on õpetanud töö ja kolleegid. Keele ja Kirjanduse toimetuse omaaegseid inimesi tunnen juba kooliaegadest. See, mida nad rääkisid, kuidas asjadesse suhtusid – see kõik õpetas. Meeldejääv on olnud koostöö Loomingu kriitikatoimetaja Asta Hameriga, kes algaja kriitiku kirjatöö esialgu üsna kirjuks toimetas. Samuti õhtused jutuajamised tema Loomingu töötoas.

Peale toimetajatöö ajakirjandusväljaannetes oled koostanud ja toimetanud mitmeid raamatuid – mainin veel kord Ivar Grünthali, Debora Vaarandi, Aino Kallase teoseid, „Kultaste saagat” jm. Mis on sinu toimetamistöö põhimõte, n-ö toimetajakreedo?

Ma ei oska seda kreedit öelda. Mitmete teoste toimetamine-koostamine on olnud tellimustöö (aga need tööd on mulle meeldinud, olen nad vastu võtnud), üsna paljud tööd olen ise valinud, mõnedeni olen jõudnud väljaandjaga nõu pidades. Toimetamine peaks tähendama tekstide kohendamist, lugejasõbralikuks muutmist, vigade parandamist. Sinu nimetatud autorite puhul olen ma

seda teinud suhteliselt vähe. Võib-olla ainult „Kultaste saaga” Kristi Kultase ingliskeelse teose tõlget olen põhjalikumalt eestikeelseks kohendanud.

Aino Kallase Londoni-raamatu ja „Mu saatuse maa” valisin ise ja pidin kirjastajat veenma, et need tuleks välja anda. Paljud tekstid oli tõlkinud Johannes Aavik, need olid ilmunud paguluses, umbes kolmandiku eestindasin mina.

Arvustuste ja artiklite kirjutamise ning toimetajatöö kõrval olen tõlkinud ka kirjandusteaduslikke artikleid. Ülikooli lõpuaastal sain Keelest ja Kirjandusest tõlkimiseks soome-ugri kirjandusteadlaste ülevaateid vastavate rahvaste kirjandustest. 1970. aastal oli Tallinnas soome-ugri kongress, nende kirjutiste avaldamine oli seotud selle, tollal ikka väga suure sündmusega. Paljud soome-ugri kirjandusklassikute nimed on mulle sellest ajast tuttavad. Hiljem olen tõlkinud Keelele ja Kirjandusele Sergei Issakovi ja Zara Mintsi, aga ka Kai Laitise jt artikleid, üht-teist ka Sirbile. Asja sain Mihhail Bahtini Rabelais’-raamatu korrektuuri, teos ilmub ehk sel sügisel. See on mu kõige suurem tõlketöö, ligemale 700 lehekülge.

Viimastel aastatel olen koostanud kirjastusele Tammerraamat mõned luulekogud (Koidula, Alver, Alliksaar, Luik), kus lisaks luuletustele on rohkesti fotosid ja koopiaid käsikirjadest + minu ülevaade luuletajast. Fotode ja käsikirjade otsimine on olnud huvitav ja avastuslik tegevus. Uskumatu, kui põhjalikult töötas Betti Alver sõnaga, kui palju ta parandas oma käsikirju.

Su isa Olev Jõgi oli aastatel 1958–1983 ajakirja Keel ja Kirjandus peatoimetaja. Kas tajud ajakirjas tema juuresolekut?

Asjad on praegu ikka väga teistmoodi. Tookord oli Keel ja Kirjandus küll teadusajakiri, aga siis ei olnud teaduses selliseid nõudmisi nagu praegu, eelretsenseerimist jm. Ja muide, artiklid olid lühemad, ajakirjas ilmus seetõttu rohkem kirjutisi.

Janika Kronberg on sind kui intervjuerijat iseloomustanud sõnadega, mis väga hästi sobivad ka sind toimetajana iseloomustama: „asjalik ja empaatiline”.¹³ Toimetasid üht mu esimestest teaduspretensiooniga artiklitest ning panin selle tagasisidest kõrva taha midagi sarnast: „asume kohe asja juurde”. Mu artikli sissejuhatus oli nimelt liiga pikk ja kõrvaline. Seda põhimõtet kasutan nüüd oma töös samamoodi: kas kõik on artiklis vajalik või võib mõne mõttearenduse järgmise kirjutise teemaks jätta.

Kahjuks ma ei mäleta seda soovitust sinule ja millega see oli seotud. Viimasel ajal olen vaadanud küll, et teadusartiklid on üles ehitatud kindla skeemi järgi, nagu meid omal ajal õpetati koolis kirjandeid kirjutama: sissejuhatus, teemaarendus, lõppsõna. Sissejuhatuses kirjeldab autor, mida ta kirjutama hakkab, teemaarenduses kirjutab sellest põhjalikumalt ja lõppsõnas võtab kokku, millest artikkel rääkis. Ma arvan, et sellist skeemi õpetatakse ülikoolis, kuid mina sellest eriti vaimustatud ei ole.

Kronberg nimetab sind ka „vaimuaristokraadiks selle sõna kõige paremas tähenduses, mis kätkeb nii kultuuriloolist eruditsiooni ja suuremeelsust vastaste suhtes kui ka suveräänset üleolekut igasugusest mustvalgest lahterdamisest ja vanade arvete väiklasest klaarimisest”.¹⁴ Kuidas vaatad sellele, kui vaieldakse tõsimeeli selle üle, kes meie kirjandusklassikutest on õiget päritolu ja kes mitte? Ja samal ajal tundub, et suure osa kultuuri-pärandi vastu enam huvi ei tuntiagi.

Ma ei oska selle peale midagi vastata. See on muidugi tõsi, et paljud eriti XIX sajandi kirjanikud on praeguseks otsekui ära unustatud. Aga midagi pole teha – meil on küll praegu rohkem kirjandusteadlasi kui kunagi varem, kuid

kõik perioodid ja olulised autorid ei saa olla pidevalt vaatluse all. Küll see, mis on huvitav ja oluline, edaspidi jälle esile kerkib – miks mitte ka mõne ilukirjandusliku teosena.

Oled J. V. Jannseniga seoses öelnud väga huvitava lause toimetamise kohta: „Selge on see, et toimetaja võimu ei piira ainult pastorid, mõisnikud, tsensuur ühelt poolt ning teisiti mõtlevad ja vastase iga möödalaskmist tabada püüdvad kolleegid teiselt poolt, vaid kõigepealt ikka inimese enda arusaamad ja maailmanägemine.”¹⁵ Praegu on Jannseni ajaga võrreldes toimetamine täiesti vaba, aga inimese enda arusaamad tähtsamad kui kunagi varem, et teksti iva tuleks kõige paremini välja. Toimetajal on aina kasvavas tekstivoos ja nn tõejärgses maailmas väga suur valiku- ja faktivastutus.

Jannseni ja Koidula toimetajatöö oli lehe kokkupanemine, mitte niivõrd autorite tekstide lihvimine. Suure osa Eesti Postimehe lugudest kirjutasid nad ise. Ja muidugi oli neil tegemist nii tsensuuri kui ka poliitiliste vastastega. Meie XIX sajandi kultuuriheerosed – lisaks Jannsenile ja Koidulale ka Kreutzwald – ehtasid erakordse sihikindlusega üles eesti rahvust ja kultuuri. Ajaleht, laulupidu, seltsid, mitmesugused trükised teaduskirjandusest rahvaraamatuteni välja. Lisaks „Kalevipojale” ja teistele tõsisetele teostele on Võru tohter tõlkinud eesti keelde ka vaga Jenoweeva eluloo – võib-olla sellepärast, et ka naised hakkaksid raamatuid lugema? Tänapäeval on toimetaja rohkem see inimene, kes tegeleb tekstiga. Aga see, et tekstis oleks iva, sõltub ikka kirjutajast, mitte toimetajast.

Kuidas näed praegu järelkasvu olukorda, kas on tulemas piisavalt vanema kirjanduse uurijaid?

Eesti kirjasõna algusaegu, seda kõige vanemat kihistust uuritakse praegu ju

¹³ J. Kronberg, Eesti kirjanduse imet otsimas. – Sirp 8. VIII 2008.

¹⁴ J. Kronberg, Eesti kirjanduse imet otsimas.

¹⁵ M. Jõgi, Jaan Kross Maarjamaa kroonikuna. – Keel ja Kirjandus 1980, nr 2, lk 72.

hoolega. Ka baltisaksa kirjandust. Kairit Kaur on kirjutanud huvitavaid artikleid baltisaksa kirjutavatest naistest. Seda pole varem tehtud. XIX sajandi linna kirjanduse kohta kaitses Elle-Mari Tali-vee hiljuti uudse doktoritöö. Malle Salupere on avaldanud raamatu Jannsenist, peatselt on ilmumas tema Koidula-uurimus. Aga XIX sajandi kirjandusest kirjutatakse tänapäeval tõesti vähem kui paarkümmend aastat tagasi.

Kas sinu arvukad kultuuriloolised tekstid oleksid olnud võimalik ilma kirjasõna maagiata, ilma väga suure kireta teema vastu? Kas kultuuri saab sinu arvates uurida rutiinselt? Tegelikult arvan, et oled sellele küsimusele juba vastanud artiklis Ivar Grünthali kogumiku „Müütide maagia” kohta: „Mitte ainult luule ei sünni huvist, armastusest ja pühendumusest, igasugune muu kirjanduslik töö samuti. Ka kriitiku, toimetaja töö.”¹⁶

Kui arvukalt neid tekste just on... Aga tõsi on see, et enamasti olen oma tööd teinud suure huviga.

¹⁶ M. Jõgi, Kirjasõna maagia. Koostaja märkmeid. – Raamatukogu 2002, nr 5, lk 28.

Sinult ilmus hiljuti huvitav kirjutis Siuru 100. aastapäeva puhul.¹⁷ On sul veel artikleid valmimas või koguni kogumiku koostamine mõttes?

Ei ole. Tegelen praegu oma abikaasa Ülo Kaevatsi arhiiviga ja mõtlen asjadele, millega tema tegeles. Tema tekstides ja visandites hakkavad silma tihti korduvad sõnad *tarkus*, *teadmine*, *mõtlemine*.

Millele toetud? Mis annab inimesele praegusel ajal hingejõudu? Teisi sõnu: mis on õnn?

Hingejõudu on tõesti väga vaja. Ja tervist... Eks tuleb *astuda lihtsate asjade juurde*, nagu kirjutas Debora Vaarandi, *toetuda lihtsale heale*: loodus, raamatud, pere, head inimesed.

On nii tore, kuidas väikestele lastele teeb kõik nalja, kuidas nad naeravad. Naerda koos lastega – ehk on see õnn?

Suur aitäh kõnelemast! Soovin sulle palju-palju naeru.

PILLE-RIIN LARM

¹⁷ M. Jõgi, Henrik Visnapuu kiri Berliinist. Sada aastat Siuru kevadest. – Keel ja Kirjandus 2017, nr 5, lk 387–393.